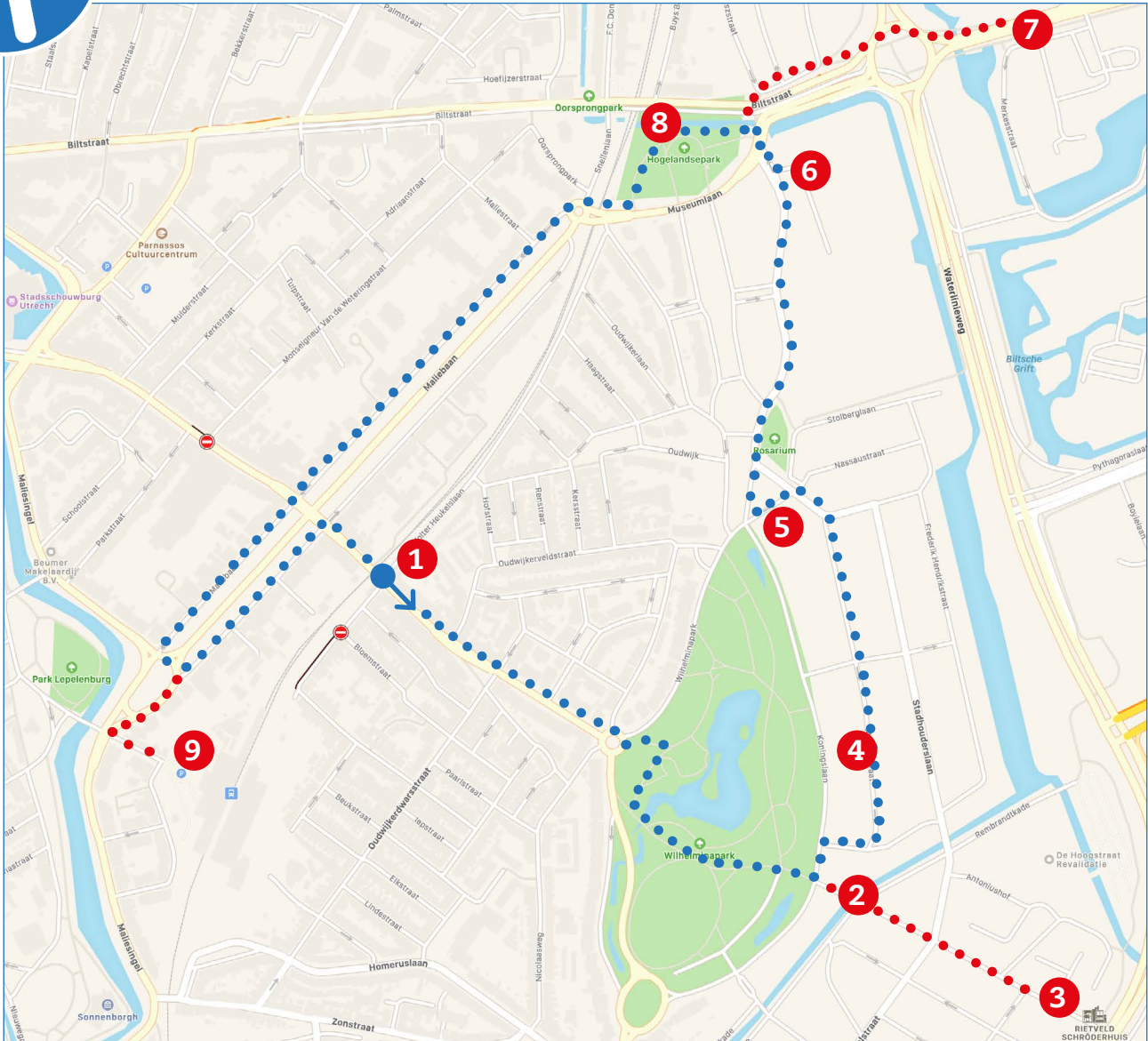

Herinneringen aan WOII in Utrecht Oost

Start- en eindpunt: Hoek Burgemeester Reigerstraat / Wolter Heukelslaan
Lengte: ca. 5,5 kilometer

Verspreid door de stad staan o.a. monumenten die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog. In 2021 heeft het Utrechts Comité 4 mei Herdenking als alternatief voor de herdenking op het Domplein enkele wandelingen uitgezet die voeren langs deze monumenten, oorlogsgraven en memorabele plekken. We stellen het op prijs als u op of rond 4 mei bloemen legt bij een van de monumenten die aan de route liggen.

UTRECHTS COMITÉ
4 MEI-HERDENKING

1 Wolter Heukelslaan

Wolter Jacobus Heukels was eerste opzichter bij de PTT en lid van de Ordedienst. Hij leerde leden van het Utrechts verzet, hoe ze via een clandestiene telefoonpost in het hoofdgebouw van de Nederlandse Spoorwegen, Duitse telefoongesprekken konden afluisteren. Met deze informatie werd door sabotage, beschieting of bombardement verhinderd dat circa zestig treinen op hun bestemming aankwamen.

Heukels werd op 16 oktober 1944 samen met collega Leendert Johannes Lans gearresteerd en als *Todeskandidat* opgesloten in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam. Op 22 januari 1945 werden beiden bij een vergeldingsactie voor een bomaanslag op de Jaffa machinefabriek op het terrein van de fabriek in Utrecht (Lombok) gefusilleerd. Hun namen staan daar, in het (oude) Postkantoor op een monument en op een gedenksteen op Fort de Bilt.

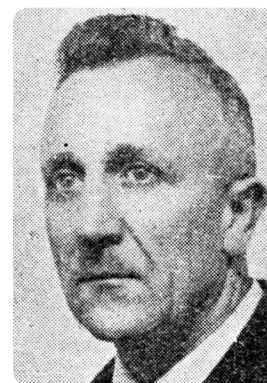

Foto: 811608 / collectie Het Utrechts Archief

Wolter Jacobus Heukels ligt begraven op de 2^e Algemene Begraafplaats Kovelswade aan de Koningsweg in Utrecht.

Volg de Burgemeester Reigerstraat tot aan het Wilhelminapark. Je volgt de rotonde linksom en via het zebrapad loop je links het Wilhelminapark in.

Aan de rand van het park, tussen het groen, zie je aan de linkerhand de restanten van een Duitse bunker, die in 1943 is gebouwd als onderkomen voor zes personen. De bunker werd tijdens WOII Nassaubunker genoemd, omdat het Wilhelminapark was omgedoopt tot Nassaupark. Sinds 2014 is de bunker, onder de naam Exbunker, in gebruik als expositieruimte.

Neem het 1^e pad rechts en volg dit tot het fietspad. Steek het fietspad over en ga links, het bruggetje over. Je volgt het voetpad, dat evenwijdig aan het fietspad loopt. Je komt langs het standbeeld van Koningin Wilhelmina.

Wilhelmina was koningin tijdens WOII. Vanuit Londen, waar zij in ballingschap verbleef, was zij nauw betrokken bij het verzet. Via Radio Oranje, een radioprogramma van 15 minuten dat 's avonds werd uitgezonden vanuit de BBC-studio in Londen, sprak zij de Nederlanders toe.

Volg het voetpad het park uit en steek de Koningslaan over, loop de Prins Hendriklaan in.

2 Kindjeshaven

Op nummer 4 (linkerzijde naast Parkcafé Buiten) was tijdens de oorlog Kindjeshaven gevestigd. Officieel was dit een opvangcentrum voor kinderen uit de buurt en voor kinderen van Duitse militairen, maar tijdens de oorlog werden hier ook ruim 150 joodse kinderen ondergebracht. Kindjeshaven was een doorgangshuis, waar kinderen kortere of langere tijd verbleven, voordat ze naar permanente onderduikadressen werden gebracht.

Trui van Lier en Jet Berdenis van Berlekom aan het werk.

Foto: 500294 / collectie Het Utrechts Archief

Kindjeshaven is in november 1940 opgericht door Geertruida (Truitje) van Lier en Jet Berdenis van Berlekom. Samen met het Utrechts Kindercomité, een Utrechtse studentenverzetsgroep, waar ook Marie-Anne Tellegen actief was (zie Maliebaan 72d), hielpen zij Joodse kinderen aan een onderdak. De administratie van de crèche bevond zich in de kluis van Aartsbisschop De Jong in het rooms-katholiek Aartsbisschoppelijk Paleis aan de Maliebaan. Nadat de bekende Utrechtse verzetsvrouw Truus van Lier, niet van Trui, was opgepakt, stopte Trui in 1944

haar werkzaamheden. Jet ging door tot februari 1945. (Tante) Trui en (tante) Jet hebben beiden de Yad Vashem oorkonde ontvangen voor hun werkzaamheden.

Op www.truusvanlier.nl staat een indrukwekkende documentaire over Kindjeshaven.

3 Truus van Lier

Bij Prins Hendriklaan 50a ligt een Stolperstein voor Truus van Lier. De Utrechtse verzetsvrouw die bij het Willemsplantsoen de NSB Hoofdcommissaris van politie Kerlen doodschoot en in 1943 in Sachsenhausen werd gefusilleerd.

Loop terug naar de Koningslaan, ga naar rechts. Ga de 1^e straat rechts (Willem de Zwijgerstraat) en vervolgens 1^e straat links (Mauritsstraat)

4 Stolpersteiner

Voor de deur van nummer 93 (linkerzijde) liggen twee Stolpersteiner of struikelstenen, met daarop de namen van het echtpaar Elisabeth Simons Cohen - Alter en Sigmund Louis Simons Cohen. Zij woonden hier, maar zijn opgepakt in de F.C. Donderstraat 48 waar

zij wellicht ondergedoken zaten. Via de Hollandse Schouwburg in Amsterdam zijn zij op 10 augustus 1942 aangekomen in Westerbork. Op 16 augustus 1942 zijn zij gedeporteerd naar Auschwitz waar zij op 30 september 1942 zijn omgebracht.

Bron: <https://map.stolpersteine.app/>

Stolpersteiner zijn gedenkstenen die herinneren aan Joden, Sinti, Roma, politieke gevangenen, dienstweigeraars, homoseksuelen, Jehova's getuigen en gehandicapten die door de nazi's verdreven, gedeporteerd, vermoord of tot zelfmoord gedreven zijn.

Loop de Mauritsstraat helemaal uit, ga linksaf en vervolgens links, de Prinses Marijkestraat in. Tijdens WOII heette deze straat Nassaustraat en in een van de woningen aan je linkerhand woonde Anton Mussert, de leider van de NSB. Schuin aan de overzijde van de straat ligt een zwerfkei, dit is een monument voor 10 BS'ers die op 7 mei op deze plek zijn omgekomen.

5 Binnenlandse Strijdkrachten

Op 7 mei 1945 trok een delegatie van de Binnenlandse Strijdkrachten naar het huis van Mussert aan de voormalige Nassaulaan. Daar stuitten zij op een groep Duitse soldaten. Wat de exacte aanleiding was, is niet bekend, maar het kwam tot een vuurgevecht, waarbij tien Binnenlandse Strijdkrachten om het leven kwamen. Acht daarvan overleden ter plekke. Zeven BS'ers liggen begraven op de 3e Algemene Begraafplaats Tolsteeg, één op begraafplaats St. Barbara en twee elders in het land.

Enkele uren later trokken de Geallieerde Polar Bears via de Biltstraat, slechts een paar honderd meter verderop, de stad binnen.

Begrafnisstoet van BS'ers die omkwamen bij het Rosarium.

Foto: 825 / collectie Het Utrechts Archief

Loop langs het Rosarium de Prinsesselaan in, bij nummer 2, ter hoogte van de bloemenkiosk, is de ingang naar Rooms-Katholieke begraafplaats Sint Barbara.

6

Oorlogsgraven

Direct bij de ingang ligt het Erehof Sint Barbara, dat in 1964 werd aangelegd. Het erehof bestaat uit 50 graven van militairen die sneuvelden in de meidagen van 1940, verzetsstrijders, dwangarbeiders en represailleslachtoffers. Op www.oorlogsgravenstichting.nl staan achtergronden van enkele overledenen beschreven. Wij lichten er enkele uit.

Dwangarbeiders

Ruim vijftien overledenen zijn omgekomen in Duitsland, veelal door uitputting en ziekte. Een van hen was Cornelis Jozef Kragten. Kees Kragten werd op 3 maart 1924 geboren en hij woonde tijdens zijn jeugd in de Pelikaanstraat. Hij ging naar de Ambachtsschool aan het Schoolplein, waar hij koos voor het beroep van elektriciën en instrumentmaker. Aan het begin van de oorlog was hij werkzaam bij de Nederlandse Instrumenten en Electriche Apparaten Fabriek aan de Jutfaseweg 205. Op 23 november 1943 werd hij in de trein van Utrecht naar Amsterdam gearresteerd en twee dagen later kwam hij aan in Kamp Amersfoort. Op 18 april 1944 werd hij, samen met 498 andere mannen, op transport gezet naar Duitsland. De initiële bestemming was het vliegveld van de Luftwaffe nabij Osnabruck, maar de trein reed door naar Buchenwald waar ze tewerk werden gesteld. Op 13 november 1944 vertrok Kragten naar de ondergrondse Messerschmidt-fabriek in Kahla. Op 22 maart 1945 is hij overleden, hij is 21 jaar oud geworden. Kragten ligt één steen verwijderd van Manuel Smit, een directe neef, die ook in Duitsland is omgekomen. Bron en foto: www.oorlogsgravenstichting.nl

Verzetsleden

Hermanus Adolphus Marie Benschop en Johan François Kievits, zaten gevangen op Fort de Bilt. Daar werden zij op 8 maart 1945, als vergelding voor de mislukte aanslag op Rauter, met (minimaal) vier andere mannen als Toteskandidaat gefusilleerd.

Johannes Franciscus Marie Meurs is een van de tien leden van de Binnenlandse Strijdkrachten die op 7 mei 1945 bij het Rosarium is omgekomen bij een treffen met Duitse soldaten.

Op 6 maart 1945 pleegde het verzet in de buurt van Woeste Hoeve (tussen Apeldoorn en Arnhem) een aanslag waarbij (onverwacht) de hoogste Duitse politie- en SS- chef van Nederland, Hanss Rauter, zwaar gewond raakte. Als vergelding moesten 300 gevangen gefusilleerd worden. Het grootste bloedbad vond plaats bij de Woeste Hoeve, waar 117 gevangenen werden omgebracht.

Links naast het Erehof staat het Indië Monument, waar 52 Utrechtse mannen worden herdacht, die in de periode 1945 – 1962 in voormalig Nederlands-Indië en Nieuw Guinea zijn gesneuveld. Rechts naast het Erehof staat een (replica van het) monument voor omgekomen leden van de Katholieke Arbeidersbeweging.

Loop vervolgens via het verharde pad richting de Kapel, ga voor de kapel rechts. Aan je linkerhand, ligt het graf van Aartsbisschop de Jong.

Aartsbisschop de Jong kwam regelmatig openlijk in verzet tegen de Duitse onderdrukking (zie Maliebaan 40).

Ga links de Eikenlaan in en hou links (Esdoornlaan). Ga op de kruising links.

Aan je rechterhand zie je circa 80 graven van Poolse veteranen, die hebben meegevochten tegen de Duitse bezetter. Na WOII konden velen van hen niet terug naar Polen, dat inmiddels was bezet door de Sovjet Unie. Daardoor waren zij gedwongen in Nederland te blijven.

Loop terug naar de bloemenkiosk op de Prinsesselaan en ga rechtsaf. Steek de Museumlaan over en loop rechts om Huize Het Hoogeland heen (wil je Fort de Bilt bezoeken, zie kader). Ga vervolgens linksaf het Hogelandsepark in. Na circa 50 meter staat het monument voor de Polar Bears aan je rechterhand.

7

Fort de Bilt bezoeken?

Loop door tot de Biltstraat. Steek over en ga rechts, volg het voetpad langs het fietspad richting Berekuil en loop onder de fietserstunnel door. Fort de Bilt is na ca. 100 meter aan je linkerhand.

Het fort, onderdeel van de Hollandse Waterlinie, was tijdens WOII een fusilladeplaats. Op deze plek werden 140 verzetsstrijders vermoord. Ter nagedachtenis zijn een monument, een klokkenstoel en naamplaten geplaatst. Ook is de dodenbunker nog aanwezig, deze was voorzien van een ventilator met pomp die werd aangedreven door een fiets. Wilde je niet stikken, dan moest je trappen.

Check www.prodemos.nl/fortopen voor de actuele openingstijden.

Loop terug naar de Berekuil.

In de fietserstunneltjes zie je diverse tegeltableaus met beren, de zogenaamde Berenparade. Het is een monument voor de Polar Bears, de bevrijders van Utrecht.

Loop terug naar de Biltstraat en steek over bij het zebrapad, ga het bruggetje over en ga rechtsaf het Hogelandsepark in.

Na circa 50 meter staat het monument voor de Polar Bears aan je rechterhand.

8

Polar Bear-monument

Dit beeld werd geplaatst namens de Utrechtse bevolking, ter herinnering aan 7 mei 1945. Die dag trok het Engelse 49ste Regiment Verkenningsstroepen Polar Bears, als onderdeel van het Eerste Canadese Leger, vanuit De Bilt de stad binnen en bevestigde daarmee de bevrijding van Utrecht.

Het regiment komt aan hun naam omdat zij tijdens hun training gestationeerd waren op IJsland. De ijsbeer kijkt in de richting van waaruit de bevrijders de stad binnentrokken. Ieder jaar vindt op deze plek een bescheiden viering plaats van deze memorabele gebeurtenis.

Volg het pad door het park, je komt vanzelf op de Museumlaan uit. Ga rechts, steek het spoor over en volg de rotonde rechtsom. Je staat voor Maliebaan 108.

Je kunt langs de huizen lopen, maar vanaf het 1^e fietspad gelegen in de groenstrook kun je de panden beter zien. De huisnummers zijn veelal goed zichtbaar.

Unter den Linden

De Maliebaan, waar in 1885 het 1^e fietspad van Nederland werd gevestigd, werd tijdens WOII de Nederlandse "Unter den Linden" genoemd, vanwege de vele nazi- en NSB-organisaties die er gevestigd waren. Maar onder de neus van de bezetter, werkten en woonden daar ook onderduikers en verzetsmensen.

In het boek van Ad van Liempt "Aan de Maliebaan" en de website www.aandemaliebaan.nl staat zeer uitgebreide informatie over de Maliebaan tijdens WOII. Hieronder is een korte selectie weergegeven.

Bron: Aan de Maliebaan – Ad van Liempt

Nummer 108: **Luftwaffe Nachrichtenabteilung** De informatiedienst van de Luftwaffe.

Nummer 92: **Appartement van Frits Elzas**, vice-voorzitter van de Joodse Raad Utrecht. Elzas heeft een bijzondere rol gespeeld bij de Jodenvervolging. Hij ging een samenwerking aan met Jan Smorenbug, een omstreden politieagent. Smorenburg heeft veel geld verdiend met het opsporen van ondergedoken joden (de nazi's betaalden tot

fl. 10,- p.p. (ca. € 4,80). Elzas betaalde de agent om ze vrij te laten of niet op te pakken. Deze samenwerking eindigde toen de nazi's er achter kwamen. Elzas dook onder, maar werd opgepakt en via Westerbork naar Theresienstadt afgevoerd. Hij overleed in december 1944 waarschijnlijk in Polen. Na het vertrek van Elzas in 1943 was de Abwehr (Duitse spionagedienst) hier gevestigd.

Nummer 90: Winterhulp Nederland/ Volksdienst NSB

In 1940 richtte Seyss Inquart, de hoogste vertegenwoordiger van het nazi-regime in het bezette Nederland, de Winterhulp op, voor hulpbehoevende mensen die een extraatje konden gebruiken in de barre winter (expliciet werden joodse mensen van deze hulp ontzien). Al snel werd de Winterhulp door de Nederlandse bevolking beschouwd als een propaganda onderdeel van de Duitse bezetter.

Nummer 84a: Wehrmacht/Landwacht

De Wehrmacht was het Duitse leger, de Landwacht was een (soort) NSB-politie.

Nummer 82: Woonhuis Dominee Gerrit Oberman

Dominee Oberman is 3x gevangen genomen vanwege zijn hulp bij het laten onderduiken van joden. Tijdens de hongerwinter zette hij zich in om de armste bevolking in de Sterrenwijk te helpen. Oberman onderhield goede contacten met kardinaal de Jong, die iets verderop woonde. Zij wandelden regelmatig samen over de Maliebaan. Zij werden de 'roomse' en de 'rode' dominee genoemd.

Nummer 76-78: Weerbaarheidsafdeling (WA) De geüniformeerde tak van de NSB.

Nummer 74: Sicherheitspolitzei (SD) De geheime dienst van nazi-Duitsland.

M.A. Tellegen en haar collega's.

Foto: 104681 / collectie Het Utrechts Archief

Nummer 72b: Appartement op 1e verdieping van Marie-Anne Tellegen – verzetsvrouw.

Marie-Anne Tellegen werkte tot 1942 bij de gemeente Utrecht als hoofd van de afdeling Maatschappelijke Aangelegenheden en Statistiek. Vanaf 1942 raakte zij actief betrokken bij verzetsactiviteiten, zoals het Kindercomité en verspreidde zij het illegale blad Vrij Nederland. In februari 1944 trad zij toe tot het Nationaal Comité van Verzet en vanuit die rol was zij betrokken bij de organisatie van de Spoorwegstaking in september van dat jaar. Enkele maanden later dook zij onder in Amstredam, daags voordat haar woning door de Duitsers werd doorzocht. Haar burens, de Sicherheitspolitzei, hebben lange tijd geen idee

gehad dat de beruchte verzetsstrijder Dr. Max (M = Marie, A = Anne, X = onbekend), hun buurvrouw was. Na de oorlog werd ze, als eerste vrouw, directeur van het Kabinet der Koningin in Den Haag.

Nummer 66: Nederlandse SS / Germaanse SS**Nummer 42: Woonhuis Fentener van Vlissingen****Nummer 40: Rooms-katholiek aartsbisdom**

Aartsbisschop (later kardinaal) de Jong trad al snel op als leider van het kerkelijk verzet tegen de Duitse bezetter. Via herderlijke brieven uitte hij regelmatig kritiek op de NSB en Duitse maatregelen. Zo vaardigde hij een verbod uit over het opnemen van NSB-advertentie in rooms- katholieke dagbladen. Op 21 februari

1943 liet hij een brief voorlezen in de kerken, waarin de Duitse misdaden sterk werden veroordeeld, later gevolgd door een veroordeling van tewerkstelling van Nederlanders in Duitsland. Kardinaal de Jong ligt begraven op begraafplaats Sint-Barbara.

Foto: 400484 / collectie Het Utrechts Archief

Nummer 71: Garage Grund (Aan de overzijde van de Maliebaan)

Deze garage voorzag alle Duitse voertuigen op de Maliebaan van brandstof. Tegelijkertijd stonden hier in de kelder de persen van illegale bladen zoals Vrij Nederland en zaten er joodse onderduikers.

Nummer 14: Provinciaal kantoor Nederlands Arbeidsfront (een soort vakbond)**Nummer 12: Het woonhuis van de Beaufragte** (provinciaal vervanger van Seyss-Inquart)**Nummer 10: Ordnungspolizei**

In mei 1940 vestigt de Duitse politie zich in dit pand. Zij werden o.a. ingezet bij grote acties en razzia's, zoals op 7 oktober 1944, waarbij 5.500 Utrechtse mannen werden opgepakt o.a. om te werk gesteld te worden in Duitsland.

In verband met wekelijks wijzigende verkeerssituaties i.v.m. werkzaamheden is het lastig om hier precies de route te vermelden. De route gaat verder aan de overzijde.

9

Het Joods Monument bezichtigen?

Loop dan (rechts) door tot de Johan van Oldebarneveltstraat en ga daar links.

Aan het einde ligt het Spoorwegmuseum. Dit museum is gevestigd in het voormalig Maliebaanstation. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het Maliebaanstation speciaal heropend om Utrechtse Joden, Roma en Sinti, homoseksuelen en gehandicapten naar Kamp Westerbork te deporteren. Ruim 1600 mensen vertrokken vanaf dit station, slechts 400 keerden terug. In 2015 is voor het vroegere station Het Joods Monument opgericht voor de 1239 Joodse slachtoffers uit de stad Utrecht. Het monument omvat een zeven meter lange gedenkmuur, een plateau en een bronzen sjofar op een sokkel. In de gedenkmuur zijn 1239 namen

gegraveerd, met geboortedatum, overlijdensplaats en datum van overlijden. Op het plateau is een zithoek als plaats voor bezinning. De sjofar, het symbool van de hoop, wordt gedragen door tien Joodse mannen (minjan) die de kaddisj lezen.

Op een paaltje, rechts naast het monument, staat een QR-code voor meer informatie.

Loop terug naar de Maliebaan. Ook aan deze zijde heb je een goed zicht op de panden vanaf het wandelpad in de groenstrook.

Nummer 13: Hoofdkantoor Rechtsfront (onderdeel NSB)

Nummer 15: Kantoor Beaufragte (zie nummer 12)

Nummer 25: NSB – afdeling Financiën

Nummer 27: NSB – afdeling Ledenadministratie

Nummer 29-31: NSB – secretaris generaal, pers/propaganda en personeelszaken

Nummer 35: Hoofdkantoor Nationaal Socialistische Beweging (NSB)

De NSB was van 1931 – 1945 een Nederlandse politieke beweging, onder leiding van de alleenheersende Anton Mussert. In 1935 behaalde de NSB een groot succes bij de verkiezingen, maar zij namen steeds meer ideeën over van Hitlers NSDAP. Hierdoor trokken kritische leden zich terug en daalden de ledencijfers. Tijdens WOII nam het aantal leden toe tot 100.000 en werkte de beweging nauw samen met de nazi's. In die

periode kreeg de NSB steeds meer invloed binnen de lagere overheid (b.v. NSB-burgemeesters), maar Seyss-Inquart deelde de lakens uit en de NSB'ers waren 'slechts hulptroepen van de nazi's'.

Regelmatig vonden er grote parades plaats op de Maliebaan, bijvoorbeeld bij jubilea van de NSB of de verjaardag van Mussert op 11 mei, waarbij hij op het balkon van nummer 35 de menigte toesprak. Een van de hoogtepunten voor Mussert was het bezoek van Heinrich Himmler, leider van de SS en een van de belangrijkste leiders van de NSDAP, aan het NSB-kantoor op 19 mei 1942. Op 7 mei 1946, één jaar na zijn arrestatie, is Mussert op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd. In 2021 worden zijn laatste woorden openbaar gemaakt.

Parade op de Maliebaan.

Foto: 97888 / collectie Het Utrechts Archief

Nummer 37-39: Sicherheitsdienst (zie nr. 74)

Nummer 41: NSB – afdeling Vorming

Nummer 53: Oosterkerk (Rabobank)

Tot 1987 was hier de Oosterkerk gevestigd. In deze kerk kwam de spionagegroep Albrecht bij elkaar. Deze groep is opgezet vanuit Londen. Geheim-agent De Jonge werd in 1943 in Drenthe gedropt en hij bouwde een netwerk op dat informatie moest verzamelen over militaire en economische activiteiten van de nazi's in Nederland. Het werd een van de meest succesvolle spionageprojecten in de gehele bezettingstijd.

Oosterkerk. Foto: 4407 / collectie Het Utrechts Archief

Steek de Burgemeester Reigerstraat over.

Tegenover de Oosterkerk, was op nummer 55 het regionale kantoor van de National Socialistische Duitse Arbeiderspartij gevestigd. Boven de ingang is een plaquette bevestigd die de bevrijding van Utrecht herinnert op 7 mei 1945. Het is een afbeelding van een geallieerde soldaat, met daarachter een Maple Leaf (het symbool van de Canadezen) en vlaggen van Groot-Britannië, de Verenigde Staten, de Sovjet Unie en Nederland.

Loop de Burgemeester Reigerstraat in en je komt uit bij het beginpunt.

EINDE WANDELING